

Ráduly János

**Bolyai János
és Kibédi Orbán Rozália**

Cikkek, tanulmányok

Erdélyi Gondolat Könyvkiadó

**ERDÉLYI GONDOLAT
MÚVELŐDÉSI KISKÖNYVTÁR**

Ráduly János

**BOLYAI JÁNOS
ÉS
KIBÉDI ORBÁN ROZÁLIA**

A borítót **Zsigmond Attila**
Bolyai c. grafikája
és az 1918-ban készült *Kibédi látkép*
illusztrálja

A borítót
Beke Sándor-Olivér
tervezte

Ráduly János

**BOLYAI JÁNOS
ÉS
KIBÉDI ORBÁN ROZÁLIA**

Cikkek, tanulmányok

**Erdélyi Gondolat Könyvkiadó
Székelyudvarhely 2012**

AZ ERDÉLYI GONDOLAT
SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

BEKE SÁNDOR (igazgató)
BRAUCH MAGDA
CSEKE GÁBOR
CSEKE PÉTER
CSIRE GABRIELLA
FODOR SÁNDOR
GÁBOR DÉNES
JANCSIK PÁL
NAGY PÁL
P. BUZOGÁNY ÁRPÁD
PÉNTEK JÁNOS

© Ráduly János, 2012
© Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2012

ISBN 978-606-534-048-0

BOLYAI JÁNOS ÉS KIBÉDI ORBÁN ROZÁLIA

2009. június 24-én a 62 éves kibédi Orbán Lajosné Biró Margittól olyan mondává formálódott történetet, visszaemlékezést jegyeztünk le *Rokonság a Bolyaiakkal* címmel, amelyben utalás történik a két Bolyaira. Rávilágít Bolyai János (1802–1860) kóródszentmártoni és kibédi kapcsolataira. A szöveg bizonyos mértékű pontosításokra nyújt lehetőséget, tehát dokumentumértéke van. Megérdemli a Bolyai-kutatók ráfigyelését. Íme a vallomás:

„Én 1968-ban mentem férjhez, akkor kerültem a kibédi Orbán családba, az úgynevezett Nagy Orbánok közé. Apósomnak testvére volt Orbán Mihály bácsi, aki tudta, hogy a rokonságból ki s merre ágazott el. Egy-szer azt kérdezte:

— Tudod-e, hogy a családunk még a Bolyaiakkal is rokonságban volt?

— Hát hogyhogy?

— Úgy — azt mondta Mihály bácsi —, hogy Bolyai Jánosnak a feleségét kibédi Orbán Rozáliának hívták.

(— Említette-e Mihály bácsi Kóródszentmártont? Mert kibédi Orbán Rozália ott született.)

— Említette, még Udvarfalváról is szó esett. Aztán később a kezembe került a *Szarvasbika* című könyv, akkor bántódtam, hol volt nekem az eszem, hogy nem

figyeltem jól oda Mihály bácsi beszédeire. Ugye, meghalt, elvitte magával a tudományt. Mihály bácsinak csak két leánya volt, mind a kettő él még. Az egyik Gergelyfi Sándorné Orbán Rozália, a kultúrral (kultúrházzal) szemben lakik. A másik pedig Orbán Sándorné Orbán Irma, a Gergelyfi utcában.

(— Margit kedves, beszélj apósodról.)

— Apósomat Orbán Árpádnak hívták, nyolcan voltak testvérek. Rengeteg könyvük volt. De a testvérek, nyolcan, mind elvitték. Mert az öreget közösen temették el, s amit megfoghattak, mindent elvittek. Úgy, hogy azt lehet mondani, intelligens, módos család volt. Hát hogyné: ahogy a férjemnek, Lajosnak lettem a felesége, asszonyi koromnak az első vasárnapján elmentem a templomba, s azt mondta a férjemnek a nénje, ő volt a nászasszony, hogy:

— Na, Margit, te a legelső padba kell üljél, mert ez az Orbánok padja, a Nagy Orbánoké.”

Alább — a szöveg kapcsán — néhány meglátásunkat fogalmazzuk meg:

a) A legfontosabb: Bolyai János házvezetőnője, élettársa, majd hivatalosított felesége, kibédi Orbán Rozália, a kibédi Nagy Orbánok közül való volt. A Nagy név megkülönböztető nevezet, mert Kibéden szinte mindenkinek van ragadványneve. 2009 tavaszán a 77 éves Orbán Zoltán tucatnál több Orbán nemzetséget sorolt fel. Íme néhány közülük: Nagyok, Violák, Csor-

gók, Szabók, Szárgyászok, Mátyások, Szajkók, Városok, Pojdánok stb. A kóródszentmártoni Orbánok tehát a kibédi Nagy Orbánok közül szakadtak ki, minden bizonnyal „beházasodás” révén. De mikor?

b) Visszanyomoztunk az időben: kiderült, hogy 1849-ben Bem apó egyik századosa, tüzérparancsnoka kibédi Orbán Lajos volt. Részt vett a segesvári csatában, életben maradt, 1901-ben hunyt el. Adalékaink a dédunokától, Orbán Zoltántól valók. Nos, tüzérparancsnokunk 1819-ben született, Bolyai János élettársa pedig 1818-ban, 1810-ben vagy 1806-ban: a kutatás három időpontot is említ. Ez azt jelenti, hogy kibédi Orbán Rozália szülei a 18. század végén vagy a 19. század elején már Kóródszentmártonban laktak. Az édesapa testvére is ott lakott, hiszen miután Rozália megkülönböztött Bolyai Jánostól és elköltözött Marosvásárhelyről, 1870-ig „... Kóródszentmártonban, Orbán József nevű nagybátyjánál lakott (...) Végül 1872-ben lánya, Amália magához vette Brailába, s ott halt meg, ott temették el” (Vofkori József: *Bolyai János betegségei kordokumentumok és a modern orvostudomány tükrében*. In: *Apa és fiú küzdelme a kórokkal*. Marosvásárhely, 2005. 241-243. Oláh Annával).

c) Adatközlőnk utalt arra, hogy olvasta a *Szarvasbika* című könyvet. A regény szerzője Tabéry Géza, műve Romániában 1969-ben jelent meg utoljára. A két Bolyairól szóló regény cselekménye bizonyára elmélyítette

Orbán Margitban a két nagy matematikus iránti érdeklődést, de a könyv lapjain egyáltalán nem esik szó kibédi Orbán Rozáliáról. A szerző a két Bolyai és Teleki Anna feltételezett érzelmi „viszonyát” dolgozta föl.

d) Orbán Margit megemlíti, hogy a kibédi Nagy Orbánok „intelligens, módos” családok voltak. Így igaz. Orbán Zoltán jegyezte meg, hogy Bem apó kibédi tüzérparancsnokának „sok földje volt, de nem volt földbirtokos.” Eme családokból származó fiatalok egy része (jó része) magasabb fokú iskolákat is végzett. Weszely Tibor: *Bolyai János matematikai munkássága* (Bukarest, 1981) című könyvében megemlíti, hogy kibédi Orbán Rozália „kóródszentmártoni kurtanemesi familia” sarja. Tény, hogy fiatakként Marosvásárhelyen tovább tanult, így a kutatók egy része „polgári réteghez tartozó Orbán Rózát” emleget. Érdekes, hogy: „Eddig csak egy levelét ismerték Orbán Rozáliának (...) Nos, ezt a levelet minden valószínűség szerint Bolyai János írta” (Oláh-Gál Róbert: *Adalékok Bolyai János megítéléséhez*, Marosvásárhely, 2006. 165-166.).

e) Bolyai János és kibédi Orbán Rozália élettársi, majd férj-feleségi viszonya 1852-ben ért véget. A Bolyai János által megfogalmazott akkori „egyezség-leveleiben” ez olvasható: „... Orbán Rozália asszony (...) minden ingó javaival együtt elköltözött, miután a kapitány úr az említett asszonyságot tizennyolc évek és három hónapok óta gyermekeivel együtt (...) tisztes-

ségesen tartotta...” (Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Második kiadás. Bukarest, 1972. 104.).

f) A ma 81 esztendőös kibédi Gergelyfi Sándorné Orbán Rozália beszélte el 2009. június 26-án, hogy jó néhány évvel ezelőtt fölkereste őket Kóródszentmártonból Orbán Lajos, akivel tisztázták a rokoni szálakat, s szentmártoni látogatásra hívta meg a családot. Rózáné — később — eleget is tett a meghívásnak: a kibédi és kóródszentmártoni Orbánok ősi együvé tartozása tehát teljesen nyilvánvaló.

g) Végül: könyvespolcomon ma is őrzöm Bolyai Farkas könyvét, amely „álnéven” jelent meg: *Öt szomorújáték*. Írta egy hazafi. Szebenben 1817. A könyv Kibédre telepedésemkor, tehát 1962-ben került a birtokomba. Kibédre való eljutásának több módja is lehetséges, itt most — zárásképpen — csak két lehetőséget villantok föl: kibédi Orbán Rozália révén, vagy dr. kibédi Péterfi Pál által kerülhetett a faluba. Az utóbbi a világhírű matematikusnak a legfőbb kezelőorvosa volt.

PONTOSÍTÁS BOLYAI JÁNOS-ÜGYBEN

A *Színes Világ* (Népújság-melléklet) 2009. augusztus 8-i számában cikket közöltünk *Bolyai János és kibédi Orbán Rozália* címmel. Írásunk legfőbb hozadéka, hogy sikerült tisztáznunk: a kóródszentmártoni Kibédi Orbán családok melyik kibédi Orbán-ágból származnak, Bolyai János élettársa, felesége ugyanis Kóródszentmártonban született.

Most kis pontosítással jövünk: „eszmefuttatásunk” e) pontjában idéztünk Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai* (Bukarest, 1972) című könyvéből. Az idézetből eme sorok írója elhagyta a kezdő félmondatot, így megváltozott a mondat értelme: nem Orbán Rozália költözött el a közösen lakott telekről, hanem maga Bolyai János.

Íme ezúttal a teljes szövegrészlet: „Fölöb-írott Bolyai kapitány ezennel az Orbán Rozália asszony helybeli, 1004. szám alatti telkéről minden ingó jovaival együtt elköltözött, miután a kapitány úr az említett asszonyságot tizennyolc évek és három hónapok óta gyermekeivel együtt, mint a világ is látta, amennyire kevés tehetségétől kitölt, s már csaknem egész mellék vagyonának is föláldozásával állapotszerűleg tisztességesen tartotta, számukra a fönn említett telket is vásárolta, s régebb háromszáz, jelen megváláskor pedig ötszáz Rhftokat, részint egy szebeni takaréktári könyvnek

átruházása által, részint készpénzül, további megélhetésének alapíthatására és gyermekeik javára, növeltetésére, taníttatására, általában műveltetésére adott (...)”

Nos, ez a szöveg „irodalmiasított” változatnak tűnik. Benkő Samu utalt a kiadványra, ahol rábukkant a részletre: Sarlóska: Ház. 11. Ennek feloldása a *Rövidítések jegyzéke* alapján: Sarlóska Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok* (Bp., 1961. MTA Könyvtárának Közleményei 23.).

Most bemutatjuk ugyanennek a résznek a pontosított olvasatát, ez Oláh-Gál Róbert munkája, aki máris elévülhetetlen érdemeket szerzett egyes Bolyai János-kéziratok tudományos hitelű közlésében (In: *Adalékok Bolyai János megítéléséhez*. Marosvásárhely, 2006. 156-157.).

„Fölöb-írott Bolyai kapitány Úr ezennel az Orbán Rozália asszony helybeli, 1004. szám alatti telkéről minden jovaival együtt több okból kénytelen volt elköltözni, mi után a Kapitány Úr az említett asszonyságot tizennyolc évek és három hónapok óta két gyermekeikkel együtt, amennyire csak kevés tehetségétől kitölt, állapot szerűleg tisztességesen tartotta, s régebb háromszáz, jelen megvalláskor pedig ezerötyszáz Wáltó Rftokat, részint egy Szebeni Takaréktári Könyvnek átruházása által, részint kész pénzül, részint egyszázhuszonöt Wto Rforintról szóló kötelező levélnek, mely a kifizetésekor elszakíttatik, átadásával, további megélhe-

tésének alapíthatására, s két gyermekeiknek — jelesen egy már tizenöt éves fiúnak, és egy tizenkét éves leánynak számokra adott (...).”

Látható: az első szövegváltozatban több szó, kifejezés, mondat kimaradt, hibák vannak a mennyiséget jelző számokban, átfogalmazott mondatok is előfordulnak, mint például: ...telkéről minden ingojovaival együtt elköltözött. Helyesen: ...telkéről minden jóval együtt több okból kénytelen volt elköltözni. Számottevőbbek az eltérések a két szövegváltozat második felében, holott a felek a válási szerződésben hangsúlyozták, hogy az okmánynak „két egy alakú párja” készült. Keletkezésének időpontja: Marosvásárhelyt, december 1-ső napján 1852-ben.

Lám, az ilyen hibák elkerüléséért kell „visszahajolni” az eredeti forrásokhoz.

Különben a szerződés első felében — Oláh-Gál Róbert feloldása szerint — ez olvasható: „Mi neveinket alul írtak: a mai napon egy felől Cs. Kir. Nyugdíjas másod osztályi Kapitány Bolyai János Úr, más felől Tks. Nms. Kibédi Orbán Rozália helybéli polgárnő (...) ünnepélyesen bizonytságot teszünk a következő dologról (...)”

Látható, tekintetes nemes Orbán Rozália megkülönböztető neve, a Kibédi is nagybetűvel van írva. Tehát amolyan öröklött családnevévé vált, jelezvén, hogy szülei (esetleg korábbi ősai) ténylegesen a kibédi Orbánok

közül valók. Odakerülésüket magunk jó kétszáz-kétszázötven évre tesszük. A megkülönböztető név megőrzése azért volt fontos, mert Kóródszentmártonban már megelőzőleg is éltek úgynevezett ős Orbánok. Itt most egyetlen perdöntő adalékkal hozakodunk elő.

Átforgattuk Jakó Zsigmond *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* (1289–1556) I-II. kötet (Bp., 1990) című magisztrális munkát, amely a latin szövegeket kivonatokban teszi közzé. Kóródszentmárton mint településnév már 1430(?) -ban szerepel Zenthmarton-i illetve Korogh-i megnevezéssel (I. kötet, 198. old.).

A második kötet 135. oldalán, a 2947. oklevélben ez (is) olvasható: „KoroghZentmárton-i néhai Syley Orbán fiai: Gergely és Mihály (...)” A Syley családnév a Süllye formának a régies alakja. Itt tehát az Orbán mint keresztnév fordul elő. Joggal feltételezzük, hogy utóbb családnévként is gyakori volt. A Kibédről jóval később odakerült Orbánok így váltak Kibédi Orbánokká.

Ugyanebben az oklevélben nagyon fontos művelődéstörténeti adalékot találtunk. Íme: „a falu Wylak (= Újlak) felőli keleti részében egy nagy határkőtől kezdve a magyarok kőtemplomáig egyvégtében sorakozó telkeiket (...) örök áron eladják (...)” Az okmány 1495. március 27-én keletkezett, tehát a falunak ekkor már magyar kőtemploma volt.

BOLYAI JÁNOS ÉLETTÁRSÁNAK SZÜLŐHÁZA

Köztudott, hogy 1834-ben a már nyugdíjas Bolyai János Marosvásárhelyről Domáldra költözött. Vitte magával házvezetőnőnek a kóródszentmártoni Kibédi Orbán Rozáliát. Közöttük csakhamar élettársi viszony alakult ki, 1849-ben — rövid időre — meg is esküdtek. Négy gyermek született: Bolyai Dénes (1837), Bolyai Amália (1840), Orbán Eliza-Klára (?), Bolyai Gyula (1856 vagy 1857). Eliza-Klára édesanyja vezetéknévét „örökölte”.

Miután Kibéden sikerült tisztáznom a kibédi és kóródszentmártoni Orbán családok egy részének régi együvé tartozását, 2009. október 7-én Ráduly Zoltán fiammal Kóródszentmártont is fölkerestem. Öt népi elbeszélést, visszaemlékezést vettem hangszalagra. Adatközlőim voltak: Orbán Istvánné Kolozsvári Erzsébet 86 éves, Dóczi Józsefné Trift Ilona 82 éves, Kolozsvári Tiborné Orbán Piroska 70 éves, Orbán Árpád 65 éves, és Orbán László 60 éves. Ezek a „vallomások” külön tanulmányban látnak napvilágot. Munkámat megkönnyítette Iszlai Kamill református lelkész és családja, hála köszönet érte.

A vizsgálódás legnagyobb hozadéka: ma is áll még Kibédi Orbán Rozália szülőháza, ezt egyértelműen igazolják a rögzített szövegek. Orbán Árpád szerint ez a

ház „...volt az apám ágán való Orbánoknak az ősi fészke.” Megtudtuk, hogy a háznak a gondozója, Orbán László „... nem tartózkodik itthon, de most épp hazajött, mert szüretel, szedi a szőlőt.” Az ő „beszámolóját” közöljük itt *A ház kétszázötven éves elmúlt* címmel. A zárójelbe tett részek a magam mondatai.

„Édesapám azt mondta ezelőtt vagy negyvenöt évvel, hogy ez a ház kétszázötven éves elmúlt, közelebb áll a háromszázhoz. Itt most a Küküllő hídjával szemben vagyunk, kívül a főúton. Ezelőtt vagy huszonöt évvel jártak itt valami kutatók, azoknak is ugyanezt a házat megmutatták. Valami Bolyai-leszármazást kerestek. Említették, hogy múzeumot kellene berendezni, de nem jelentkeztek többet.

(Szeretném, ha elődeiről, az Orbánokról beszélne).

A nagyapámra, Orbán Istvánra emlékszem jól, ebben a házban lakott, kőfaragó volt. Van egy emlékmű is a faluban, amit ő csinált, a hősök szobra. A legnagyobb fia, Pista, az is kőfaragó volt. Neki volt vagy hat gyermeke, mind a hat tanult, lettek belőlük megkezdve tanároktól könyvelőig, szakemberek is, mészárosok. Módos család volt.

A dédapámról nem tudok sokat. Ő is Orbán volt, s az elődei is. Ejsze, a dédapám kovács lehetett, mert a háznak a hátsó része füstös volt, én meszeltem meg egy kicsit a falakat. Üllőket, kalapácsokat kaptam, a mai napig is megvannak.

(Miből épült a ház?)

Ez földház volt. Né, tetszik látni, itt le van omolva a vakolat: cserefa lábak vannak, keresztbe lécek voltak téve, ezeket szalmás sárral beverték, s megtapasztották. Vályogház volt. Három szobából állott, ezeket sorjába rakták. A tornácból be lehetett menni a középső szobába, innen balra, a főút felé ajtó nyílt az első szobába, jobbra pedig a hátsó szobába. Nagyapám, amíg élt, ezt a hátsó szobát használta. A műhelyt később toldták a házhoz. A ház előtti tornác eredetileg fatornác volt, ez végigfutott az első szoba mellett is, egész a sarokig. Verandaszerűség lehetett. Kicsi gyermekkoromban levertek a régi tornácot, s kőből, téglából épült az új, de csak a középső szoba előtt. Kovács János mester alakította át. Aztán az ablakok is kicserélődtek.”

(A kibédi családfáról tud-e valamit?)

A kibédi ágról keveset tudok, mivel 13 éves koromban elkerültem a faluból. Arra emlékszem, hogy a szüleim Kibédről, Atyháról beszéltek, mind a kettőt emlegették. Atyháról a követ hordták ide. Kibédről apám tudott volna többet mondani, de ő elhunyt 1991-ben. Főleg ő emlegette Kibédet, mondta, hogy mi itt, Kóródszentmártonban székelyek vagyunk. A közvetlen elődeim így követték egymást: István, László.

(Mekkora területen fekszik a telek?)

Az egész terület huszonhét ár, vagyis 2700 négyzetméter. Szép terület, hát hogyan, tessék kifelé nézni,

hegynek fut a kert, ott, messze látszanak a magas fák, még azokon túl vagy tíz méter ide tartozik. A hegy pereméig. S ez mind gyümölcsös. A régi gyümölcsös tönkrement, de ezelőtt huszonvalahány évvel újraültettem. Aztán voltak külső birtokok is. A telket, mint szülői házat, ma is fenntartom.”

(Orbán László 60 éves)

Továbbmenve néhány megjegyzést fűzünk a szöveghez.

a) Magam nagy léptekkel „leléptem” a régi ház széle-hosszát, íme: húsz lépés a hossza, hat lépés a szélessége. A szobák gerendázata viszonylag alacsonyan van, a hátsó szobában a fejem majdnem érte azokat (magasságom 165 cm). Régi típusú nemesi-kisnemesi mivolta bizonyítottan látszik.

b) Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Második kiadás (Buk., 1972, 101.) című könyvében ezt írta: „Az Orbán család kis családi kúriája pontosan szemben áll a Kis-Küküllő hídjával, melyen Bolyai mindannyiszor áthaladt, valahányszor a Marosvásárhely és Domáld közötti utat megtette.” Nos, az épület ma nem „pontosan” a híddal szemben van, mintegy 15-20 méterrel lennebb található. Nyilván, nem a ház „mozdult” el, hanem — 250 esztendő alatt — a híd épült újjá többször is.

c) Vámszer Géza *Gazdasági élet és anyagi műveltség a régi Székelyföldön* című tanulmányában megállapította: „A kő-

házakat az utcára építik, míg a faházakat... kissé beljebb az udvar egyik oldalára helyezték, sőt, olykor a telek közepére is” (In: *Életforma és anyagi műveltség*. Buk., 1977. 30.). A kóródszentmártoni Orbán-kúria a kaputól eléggé jól „beljebb” épült, az udvar bal oldalán kapott helyet.

d) Történeti adalékot kaptunk Benkő Elek — Székely Attila *Középkori udvarház és nemesség a Székegyháza környékén* (Bp., 2008. 56.) című könyvében: „A pitvar-szobakonyha vagy szoba-pitvar-szoba tagolású épülettípus gyakran felbukkan a 17. századi erdélyi összeírásokban.” Megjegyezzük: ez a fajta kúria még a 18. században is létezett. Dr. Kós Károly *Építkezés* című összefoglalásában „... Gogánváralján fennmaradt egyedüli XVIII. századi, még talpra épített sövényházat” emleget (In: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Szentimrei Judittal és dr. Nagy Jenővel — Buk., 1978. 34.).

e) Adatközlőnk szólt arról, hogy a mai telek még mindig nagy kiterjedésű: 2700 négyzetméter. Kibédi Orbán Rozália tehát már kislányként belenevelődött a munkába, a családi közösségben jó útravalót kapott ahhoz, hogy Bolyai János mellett gondozni tudja a tizenkét holdas domáldi birtokot. Sőt, a családgondozás mellett — ma már tudjuk — a gazdasági tevékenység irányításának súlya is reánehazódott.

f) Végezetül a magam szubjektív meglátása: meghatottan szemléltem az egykori kúriát, a kertet, a nagy

gyümölcsöst, arra gondolván, hogy Bolyai János valaha itt többször is megfordult. Eme ház falai közül került ki Kibédi Orbán Rozália, aki később szemtanúja lehetett több Bolyai mű megszületésének, köztük a *Responsio* címűnek is. Ezt a szerző „nagy kincs”-nek minősítette.

BOLYAI-VONATKOZÁSOK NÉPI ELBESZÉLÉSEKBEN

Évtizedekig töprengtem azon, hogy Bolyai János élettársa, a Kóródszentmártonban született Kibédi Orbán Rozália vajon melyik kibédi Orbán-ágból származhatott? Magam 1962-ben kerültem Kibédre (ennek már 48 éve!), ahol magyartanárként tanítottam. A kutakodás — ha késetten is — nyomra vezetett. 2009. június 24-én mondaszöveget írtam le a 62 éves Orbán Lajosné Bíró Margittól, amelyben utalás történt Bolyai Jánosra. Megvilágosodott: végre „horogra került” az az Orbán-nemzetség, amelyből a Kóródszentmártonban élő kibédi Orbánok mintegy 200-250 évvel ezelőtt elszármaztak.

A frissen előkerült adalék fényében megírhattam *Bolyai János és Kibédi Orbán Rozália* című közleményemet, amely a marosvásárhelyi *Népújtság* című napilap hétvégi szórakoztató mellékletében, a *Színes Világ*ban jelent meg 2009. augusztus 8-án. A cikkben utalás történt arra, hogy a nagyközségben „tucatnál több Orbán-nemzetség” élt/él. Megfogalmazhattam: „A kóródszentmártoni Orbánok tehát a kibédi Nagy Orbánok közül szakadtak ki.”

Néprajzi-nyelvészeti kutatások igazolják: a nagyobb lélekszámú településeken úgyszólván minden jelentősebb családnak megkülönböztető neve (ragadványneve)

van, s a falu köztudatában jószerével nem is a család-névnek, hanem a szerzett/kapott ragadványnévnek van „eligazító” szerepe. Érdeemes közölnünk Orbán Zoltán érdekes szövegét: pontos képet nyújt a kibédi Orbán-nemzetségek jelenlegi helyzetéről. Egyúttal azt is jelzi, hogy a kutatónak bizony elég szövevényes társadalmi viszonyrendszert/kapcsolatrendszert kell föltérképez-nie ahhoz, hogy munkája eredményes legyen. A szöveg címét magunk adtuk. A végén — az ezután közlendő „vallomásoknál” is — feltüntetjük az adatközlő pontos nevét, életkorát, a helységet, ahol él és a gyűjtés idő-pontját. Itt-ott elhangzott kérdéseimet, rávezető mon-dataimat zárójelben adom. A szövegeket sorszámoztuk (1-12), hogy a rájuk való hivatkozások, visszakeresések lehetősége biztosítottabb legyen.

1

A kibédi Orbánok

Legelsőnek mondom a kibédi Nagy Orbánokat. A dédapámat azért hívták Nagy Orbánnak, mert a felesége Nagy nevű családból származott, Nagy Sárának hívták. Ez a dédapám volt az 1848-as tűzér.

Akkor vannak az Orbán Violák, ezek közeli rokonok a Nagy Orbánokkal.

Vannak az Orbán Csorgók, ezek szintén rokonok a Nagyokkal, de a Temető utca körül laktak. Ott jön le a patak, s a csorgó most is megvan a patakban.

A következő Orbánok már a Fűzfák. A nevüket onnan kapták, hogy ennek a kicsi Orbán Vilmos ükapjának a háza előtt volt egy nagy fűzfa.

Akkor ott vannak a Szabó Orbánok. A vasút mellett, a Falu szorosában van egy nagy magas ház, ott lakott Orbán Szabó Sándor. Persze, még a régi-régi házban. A Szabó nevet talán a leányágról kapták.

Most jönnek a Szárgyászok, Orbán Szárgyász. Hogy miről kapták a Szárgyász nevet, nem tudom.

Akkor voltak a Mátyások, Orbán Mátyás, vagy másképpen Orbán Szajkó. Mert a kalapjukba mindig egy tollú volt téve, mátyásmadárnak a tolla.

Van aztán egy másik rokonság, a Minyusok. Orbán Minyusok. Elég közeli rokonunk.

Akkor ott vannak az Orbán Városok is. Azok Nyárádszeredából kerültek ide, Szeredát régebb úgy vették, mint várost. Az első feleségem — nyugodjék — Orbán Város Julia volt. Nem volt rokon velem, csak derékon alul. Így mondták a régiek.

Vannak Pojdán Orbánok is, akik lassan kezdenek kihalni. Van belőle még Orbán (Pojdán) Jóska és Balázs Makfalván. A nevüket nem tudom, honnan kapták, de ismertem a nagyapjukat, Pojdán Ferencnek hívták. Sokáig volt katona. Honvédhuszár volt. Emlékszem, mi-

kor eljárta a táncmulatságban a huszártáncot. A házuk ma is megvan, az a régi, kicsi ház a Falu szorosságában, a vasút mellett, Torjaiék szomszédságában.

De vannak Orbán Vigak is, ezek a Pojdán ágból szadtak ki. Én így tudom.

Volt még Orbán Pana, Pana Laji, ismerted, mert a szomszédságodban lakott. Ő csak távolról volt rokonunk.

S még vannak valami mellék-Orbánok, például Orbán Bigán. Akkor voltak a Lengyelfalvi Orbánok. Nem tudom őket a többi közé besorolni.

Na, én ennyiféle kibédi Orbánról tudok. Negyedötödíziglen is van köztük rokonság. Az én fél lábom például Madaras, a más lábom Orbán. De negyedrészen Gergelyfi, s a másik negyedrészen Szilveszter Pus-kás. Anyám ágán.

Ez a sokféle Orbán azt jelezte, hogy a régiségben Kibéd nagy-nagy község volt. Századokon keresztül.

Orbán Zoltán 77 éves, Kibéd, 2009. április 6.

*

A már emlegetett *Bolyai János és kibédi Orbán Rozália* című írásunkban utalás történt Orbán Mihályra, „...aki tudta, hogy a rokonságból ki merre ágazott el.” Két leánya ma is él. Kézenfekvő dolognak éreztük, hogy mindkét „leszármazottal” elbeszélgezzünk. Megerősí-

teni kívántuk, hogy a Kóródszentmártonban született Kibédi Orbán Rozáliának — akit jósorsa Bolyai János-sal hozott össze — igenis köze volt Kibédhez, a Kis-Küküllő felső folyása menti nagyközséghez. Kibédi előneve valójában megkülönböztető név volt, amely az okiratok nagy részében „hivatalosítottá” vált. Az 1852. december 1-jén kelt válási szerződés bevezető sorai így hangzanak: „Mi neveinket alul írtak: a mai napon egy felől Cs. Kir. Nyugdíjas másod osztályi Kapitány Bolyai János Úr, más felől Tks. Nms. Kibédi Orbán Rozália helybeli polgárnő...” Az „okirat” Marosvásárhelyen íródott. Adatunkat Oláh-Gál Róbert: *Adalékok Bolyai János megítéléséhez* című könyvéből vettük (Marosvásárhely, 2006. 156.).

Az adatközlőkkel való elbeszélgetésünk eredménye figyelemre méltó. A rögzített szövegek mindenike az úgynevezett népi elbeszélés műfajába sorolható. Valójában hangszalagra vett visszaemlékezések. Egyiknek-másiknak a megmódolása már-már irodalmi értékűnek minősíthető, de az egyszerűbb, a beszámolóbb ízű anyagok is — dokumentumértékűségüknél fogva — jól hasznosíthatóak. A szövegek tematikus elrendezése mellett döntöttünk, a témacsoportot magyarázó jegyzeteink zárják. A sort a kibédi anyagok bemutatásával indítjuk.

Gyere Róza, keress meg minket Kóródszentmártonban

A mi családunk itt Kibéden a Gergelyfi nevet viseli, a férjemet Gergelyfi Sándornak hívták, de én Orbán-leány voltam. Orbán Rozália. Orbán Mihálynak vagyok az egyik leánya. Édesapám a Nagy Orbánok közé tartozott, a rendes neve Orbán Mihály volt. Az egyik nagybátyám elődei Kóródszentmártonban éltek. Azok közül az egyiket Orbán Istvánnak hívták. Vagy Lajosnak? Nem tudom tisztán. Mi úgy neveztük, hogy: bátyja. Ez a bátyja eljött egyszer Kibédre. Kérdezte édesapámtól:

— Kibéden ki csinál sírkövet?

Édesapám elsorolta a kőfaragókat.

— El kéne menjünk, hogy szegődjünk sírkövet — mondta bátyja. Megszegődték, s azt is megbeszélték, hogy mikor jönnek a kő után.

(Jó, Róza néni, itt álljunk meg egy kicsit. Vajon mi-ként kerültek a kibédi Orbánok Kóródszentmártonba? Mit tudott erről Mihály bácsi, az édesapja?)

— Hát tudott valamit. Úgy mondta, hogy ennek a kóródi bátyámnak a dédapja vagy az ükapja ment el mentovába.

(— Hová?)

— Hát mentovába.

(Mi ez a mentova? Város? Falu?)

— A fenét. Mentovába azt jelenti, hogy tekergőbe. Ment tova. Sok olyan kibédi legény volt, hogy elbódorgott a faluból. Más faluban kapott magának való feleséget. Erre mondták, hogy: ország-világ-cipó-szalonna. Ilyen ország-világ-cipó-szalonna lehetett kóródi bátyámnak az őse is, a dédapja vagy az ükapja. Ejsze oda nősült, másként nem kerülhetett oda. Ő is, de a maradékai is kibédi Orbánoknak tartották magukat. Ők mindig a kibédi rokonságból való neveket kapták. A leányok között sok volt a Rozália, Róza. Ugyi, én is Orbán Rozália voltam leányka koromban. A kóródiak közül többen tovább tanultak. Mert gazdag családból származtak. Édesapám emlegette, hogy az egyik kibédi Orbán Rozália Marosvásárhelyen ment férjhez. Úgy monda, hogy Bolyainak lett a felesége. Egyebet nem tudok. Rég lehetett, nagyon rég.

(Jó, Róza néni, kanyarodjunk vissza a sírkőre).

— Mondtam, kóródi bátyám megrendelte Kibéden a sírkövet, s el is jött utána, mégpedig szekérrel. Felpakolták a sírkövet a szekérre, akkor visszajöttek hozzánk, s elbúcsúzott. Édesanyám éppen sütötte a pántot, s avval kínálta meg. Akkor azt monda bátyám:

— Gyere Róza, keress meg minket Kóródszentmártonban.

Aztán később úgy alakult a helyzet, hogy férjhez mentem, jött a kollektív világ. Itthon hagymapalántot termesztettünk, s elmentem palántot árulni Szentmár-

tonba is, gondoltam, egyúttal felkeresem bátyámékat. Mert rokonság, s felkeresem. A vonattal mentem le, ki-mentem az állomásról a kóródi főútra, s onnan elindultam lefelé. Mondom egy embernek:

Né, ezt s ezt keresem, hol lakik?

Menjen lefelé, lennebb megtalálja. Kűjel felől van egy nagy-nagy épület, a székház, irodák vannak benne, s azzal a székházzal szemben lakik Orbán István. De kije az magának?

— A rokonságom Kibédről — így mondtam neki. Lementem, megkaptam a házat, bementem.

— Na, jó napot kívánok!

— Jó napot!

Ángyom volt, ő fogadott.

— Te kibédi vagy — azt mondja —, én jártam nálatok Kibéden.

Nagyon kedvesen fogadott ángyom, s elmondta, hogy bátyám már meg van halva.

— S akkor maga kivel lakik?

— Az egyik fiammal lakom.

Kibeszéltük magunkat, s eljöttem. Többet aztán nem jártam lefelé, nem találkoztam velük.

(Jól van Róza néni, szeretném, ha elsorolná az édesapjának, Mihály bácsinak a testvéreit).

— Elsorolom. Orbán Lajos (Zoltánnak az apja), Orbán Béla (azt mondták neki, hogy Finánc Béla), Orbán Ernő, Orbán Árpád és Orbán Dezső (ez Udvarfal-

ván lakott), végül pedig Mihály édesapám. Összesen hat férfi. S még volt két leány, Erzsi és Ilona. Ez összesen nyolc gyermek. Szép család volt, ugyi.

Gergehyfi Sándorné Orbán Rozália 81 éves, Kibéd, 2009. június 26.

3

Aki bekerült a Bolyai-családba

Visszaemlékszem, hogy kicsi leányka koromban édesapám, Orbán Mihály említette, hogy Kóródszentmártonban is vannak rokonaink.

Egyszer aztán többen is eljöttek hozzánk. A rokonaink mellett románok is voltak, mert románul is beszélgettek. Azért jöttek, hogy kereket vagy szekeret csináltassanak a kibédiekkel.

Aztán én 19 éves koromban férjhez mentem, elkerültem a háztól. Édesapámnak a sok beszédjét Orbán Lajosné Biró Margit meghallgatta, s nekem ő emlegette a Bolyaiakat. Édesapámtól hallotta, hogy Kóródról Kibédi Orbán Rozália belékerült a Bolyai-családba. Erről édesapámnak a testvére is tudhatott valamit, Orbán Dezső. Neki a maradékai ma is élnek Udvarfalván.

Orbán Sándorné Orbán Irma 77 éves, Kibéd, 2009. július 19.

Első szövegünk adatközlőjének, Gergelyfi Sándorné Orbán Rozáliának elmondása szerint a Kóródszentmártonba került kibédi ág leszármazottai 40-50 évvel ezelőtt még tartották a személyes kapcsolatot a Kibéden maradottakkal. Kóródi „bátyjának” a neve két alakban is fölmerült: „...Orbán Istvánnak hívták. Vagy Lajosnak?” Utóbb Lajosnak emlegette. Kóródszentmártoni vizsgálódásaink során bebizonyosodott, hogy István bátyja járt Kibéden. Sőt, Róza néninek az ángyója, tehát Istvánnak a felesége is megfordult a kibédi rokonoknál. Az „ángyó” ma is él, 86 esztendő.

Figyelemre méltó meglátás, hogy Istvánnak az elődei közül a dédapa vagy az ükapa lehetett az, aki elment „mentovába”. Időben ez 200-250 évet jelenthet.

A Kibédhez való ragaszkodás jeleként értékelhető, hogy a kóródi ág későbbi újszülötteinek egy része „kibédi rokonságból való neveket kaptak.” Adatközlőnk lánykori neve tökéletesen megegyezik Bolyai élettársának nevével: Orbán Rozália.

Nem elhanyagolható megjegyzés, hogy a kóródi Orbánok közül „többen tovább tanultak”, mert „gazdag családból származtak”. Bolyai élettársa valóban kurta-nemesi környezetben nőtt fel, szülőháza ma is áll Kóródszentmártonban (lásd Ráduly János: *Bolyai János élettársának szülőháza*. In: *Színes Világ* /Népújság-melléklet/. I. 2009. november 21. és 2009. november 28.).

Orbán Sándorné Orbán Irma rövidségében is frapáns szövege szintén arról tanúskodik, hogy gyermekkorában még „összejártak” a valamikor együvé tartozó rokonok. A Bolyaira utaló „motívumot” ugyan másodkézből kapta, de asszimilálta, a tudomásul vételt gyönyörű mondattá „fejlesztette” (lásd a címet). A sors véletlenszerűsége érhető tetten ebben a megfogalmazásban.

Adatközlőnk megemlítette, hogy édesapjának, Orbán Mihálynak a testvére a Maros megyei Udvarfalvára került. Következzen az erről szóló két „elbeszélés”:

4

Meg lehetne kérdezni a Bolyai-dolgot

A mi családunknak, a kibédi Orbánoknak Udvarfalván is van ága. Oda Orbán Dezső nagybátyám került, édesapámnak a testvére. Tudom az egész történetet, a leszármazottai ma is élnek. A fia Béla, az egyik unokája pedig pap. Ezekről is meg lehetne kérdezni a Bolyai-dolgot, hogy kóródszentmártoni leányt vett feleségül, kibédi Orbán Rozáliát.

A 14-es háborúkor (1914-es) lett Dezső bátyám őrmester. S odakerült mint csendőrőrmester. A bíróhoz került kovártélyba. Egyetlen leánya volt a bírónak. S azt mondta a bíró, hogy:

— Őrmester úr, én kovártélyt adhatok, de a leányomhoz ne közelítsen.

A bíró a leánynak is kiadta a parancsot, hogy óvakodjon az őrmestertől. Közbe legyen mondva, Dezsőnek itt Kibédén már volt szeretője, udvarolt Anna ángyómnak, akiből aztán Gergelyfi Samuné lett. Akkor a bokréta volt divatba a legényeknek. Ángyom megvette a bokrétát, odaadta Dezsőnek. Azt mondta:

— Ez a bokréta s a két szemed, erre vigyázni kell.

De a Dezső szülei nem akarták az Annával való házasságot. A bokrétát eldugták a párnák közé. Az udvarlás abbamaradt.

De Udvarfalván Dezső összebúzólt a bíró leányával. Szép beszédje volt Dezsőnek, nagyon szép beszédje. A bíróval mind gyakrabban s gyakrabban kezdett elbeszélgetni. Mondta:

— Né, bíró úr, hoztam újságot, akar-e olvasni? Tessék elolvasni ezt a cikket.

Így lassan kezdtek megbarátkozni. Egyszer azt mondta a bíró:

— Na, tessék bejönni hozzám is — azt mondja. Addig az őrmester jóformán még át sem lépte a bíró lakrészének a küszöbét. Elbeszélgettek. Aztán Dezső egyszer hazajött. Mondta nanyómnak, hogy:

— Édesanyám, én meg akarok nőszülni.

— Hát kit akarsz elvenni?

— Én Udvarfalváról akarok nőszülni — azt mondja —, veszem el a bíró leányát, így sikerült a házasság Udvarfalvára. Mert a leányt nem hozta el Kibédre, hanem Dezső nőszült be a bíróhoz. Módos gazda lett belőle.

Gergefy Sándorné Orbán Rozália 81 éves, Kibéd, 2009. június 26.

5

Tudhat valamit a kóródszentmártoni rokonságról

(Jó volna, Irma néni, ha bemutatná Orbán Dezső családját).

Dezsőről azt tudom, hogy tovább tanult, csendőrmester lett belőle, s úgy került Udvarfalvára. Ez az Udvarfalva Marosvásárhely mellett van. Lila lett a felesége, a bírónak a leánya. Megismerkedtek, s összeházasodtak. Dezső ott maradt Udvarfalván. Lett három gyermekük, Dezső, Béla és Ernő. Dezső és Ernő voltak a második világháborúban. Dezső ott maradt Földváron a fogolytáborban, ott meghalt. Ernő hazakerült, ő volt a legkisebbik, gyári munkás lett. Bélának pedig múltabja van, múltabas. Nagygazdák voltak, volt cséplőgépjük és heremorzsolójuk. Fiatal korában belelépett a heremorzsolóba, s az felhasította a lábát térden felül. Ma is ott lakik Udvarfalván. De nem az ősi lakásban la-

kik, mert Dezsőnek, aki meghalt a fogolytáborban, maradt egy gyereke, s ő költözött az ősbé.

Bélák építettek maguknak szép új házat, de a kommunizmus idején kitétték őket ebből a szép új házból, s olyan lakásba kerültek, hogy csorgott be az eső. A szép új házból irodahelyiségeket csináltak a kollektívnek, a kollektív gazdaságnak.

Akkor Béla a falu végén épített új házat. Aztán visszakapták mégis az új lakásukat, s az új házban most Bélának a fia lakik, ifjú Orbán Béla.

Béla bátyámékat nemrég látogattam meg Udvarfalván, a fiam elvitt kocsival. Béla bátyám 89 éves, a felesége 87 éves. Szóljak még Ernőről, mondtam, hogy gyárban dolgozott. Annak van egy fia, most pap, vagyis lelkész Meggyesfalván, össze van nőve Vásárhellyel. Orbán Dezsőnek hívják. Na tanár úr kérem, ő tudhat még valamit a kóródszentmártoni rokonságról, ugyi, tanult ember, jobban megőrizte a régi dolgokat. Hátha Kibédi Orbán Rozáliáról is tud, aki Vásárhelyen ment férjhez Bolyaihoz.

Orbán Sándorné Orbán Irma 77 éves, Kibéd, 2009. július 19.

*

Gergelyfi Sándorné szövege elsősorban a kibédi Orbán Dezső Udvarfalvára való „átkerülésének” körül-

ményeit tartalmazza. Fontos a történet summája: „...a leányt nem hozta el Kibédre, hanem Dezső nőült be a bíróhoz”. Ugyanez történhetett — jóval korábban — a Kóródszentmártonba került Orbán-ősökkel is. Adatközlőnk az udvarfalvi Orbánok „forrásértékűségét” hangsúlyozza: „Ezekről is meg lehetne kérdezni a Bolyai-dolgát.” Tehát föltételezi: nemcsak az édesapja, hanem annak testvérei is tudtak valamit Bolyai János házasságáról.

Orbán Sándorné elbeszéléséből megismerjük az udvarfalvi Orbánok családi tragédiáját: a sok birtokkal rendelkező gazdákat miként fosztotta meg anyagi alapjaiktól „a kommunizmus”. A háborús évek viszontagságai is megviselték az ott élő Orbánokat.

A történelmi viharok ellenére az udvarfalvi és a kibédi családok fenntartották — máiglan — a rokoni kapcsolatot.

Külön szín az a meglátás, hogy a családból kiemelkedett értelmiségi — jelen esetben a lelkész — bizonyára jobban megőrizte a régi dolgokat”, talán tud valamit — többet — Kibédi Orbán Rozáliáról, „aki Vársárhelyen ment férjhez Bolyaihoz”.

Az utolsó, a hatodik kibédi népi elbeszélés másfajta értékekkel bír. Íme:

Arany betűkkel írt kutyabőrös nemesi levél

Úgy tudom, hogy az egyik nagy elődünket Orbán Sámuelnek hívták, ez Annuska leányomnak az üknagyapja volt, akkor nekem a dédnagyapám. Ennek volt két felesége, az egyik Madaras Eszter, az beteges volt, korán meghalt. A második feleségét Júliának hívták.

Na, ez az Orbán Sámuel hagyta reánk, hogy a régi-régi Orbánok milyen gazdag népek voltak. Nemes családból származtak. Arany betűkkel írt kutyabőrös nemesi levelük volt. Ezt Vásárhelyen most is ki lehet keresni.

(Vannak a faluban még Pojdán Orbánok, Csorgó Orbánok...)

Igen, de bocsásson meg nekem, ezek másfajta Orbánok, nem az első nemesi családból valók. Tetszett hallani Orbán Mihályról. Ott lakott a Simonfi szoros sarkán. Na, Orbán Mihály bácsinak az édes nagyapja és az én nagyapám édes testvérek voltak. Nekünk rokonunk Orbán Zolti a Felszegben, ma is él. S a rokonsághoz tartoznak az Orbán Viola ágon való családok is. Édesapámék haton voltak testvérek, elsorolom, ha kell: volt Orbán Péter, Orbán Károly, Orbán Sándor, Orbán Rozália, Orbán Zsuzsanna, Orbán Anikó. Ennyien voltak, haton. Kereken haton.

(Erzsi néni tud-e a kóródszentmártoni rokonokról?)

Annyit tudok, hogy az én édestestvéremnek volt rokonsága Kóródszentmártonban. A többit kinyomozom, megpróbálom kinyomozni.

Mátyus Mihályné Orbán Erzsébet 86 éves, Kibéd, 2009. november 25.

*

Nos, a szövegben Orbán Mihályné a dédnagyapja alakját villantja föl: még azt is tudja, hogy két felesége volt, a nevüket is pompásan reprodukálta. Orbán Sámuel és kóródi Orbán Rozália szülei egészen közvetlen közelségű rokonok lehettek. Adatközlőnk a Nagy Orbán ágon levő elődei mesés gazdagságáról is megemlékezett: „...gazdag népek voltak. Nemesi családból származtak”. Az arany betűs kutyabőrös nemesi levél szemléletesen igazolja az anyagi jólétet, a biztonságos életvitelt. Maga a szöveg — a konkrét elemeken túl — már a mondai jellegzetességeket hordozza magán, az előadásmód mesei ízekkel telített.

Fontos motívum: Mátyus Mihályné is tud a Kóródszentmártonba került rokoni szálakról.

Miután végeztünk a kibédi népi elbeszélések összegyűjtésével, utunk Kóródszentmártonba vezetett. A fi-am, Ráduly Zoltán volt a „kormányos”, gépkocsival érkezünk meg a településre 2009. október 7-én. Elsőként a református lelkészt, Iszlai Kamillt és családját

kerestük föl. Miután vázoltam érkezésünk célját, a tiszteletes úr mellénk szegődött, az almaszedés későbbre halasztódott. Két idősebb korú adatközlőhöz mentünk el, íme a tőlük lejegyzett két visszaemlékezés:

7

Bolyaival nem volt kapcsolatuk

Én emlékszem jól Orbán Rózáéknak a régi házára, ott volt, ahol most van a milícia (rendőrség). Aztán hogy a milícia kitől vette meg a telket, azt nem tudom pontosan. Mert a mostani épületet később építették. Hát csak Rózának a fiától kellett megvegyék, de a fia már meg van halva, Orbán Mihály.

Ez a Mihály Vásárhelyt lakott, ennek maradt családja, unokák vannak. Amíg élt, többször eljött a temetésekre, ha a rokonságból halt meg valaki.

(Mihályék rokonok voltak-e Orbán Istvánékkal?)

Erről érdeklődtünk, hogy rokonok-e vagy sem, de azt mondták, hogy nem rokonok. Mert Orbán Pistáékról azt beszélték, hogy Kibédről vagy valahonnan felülről származtak Kóródszentmártonba. Erről lehet, hogy Piroska többet tud, Kolozsvári Piroska.

(Vajon, a családnak volt-e kapcsolata Bolyaival?)

Ezt nem hallottam, nem emlékszem ilyesmire. Bolyaival nem volt kapcsolatuk.

Dóczi Józsefné Trift Ilona 82 éves, Kóródszentmárton, 2009. október 7.

8

Szentmártonban az Orbánok kétfelé mentek

Az én leánykori nevem Orbán Piroska. A dédnagyapámat Orbán Lajosnak hívták. A feleségének már nem tudom a nevét. A gyermekekét sem. Én csak Orbán Rózát tudok, ez volt nekem a nagyanyám. Ennek a férje volt Kolozsvári. Neki a gyermekei voltak Ilus, ez leánya volt Rózának, és volt még Kolozsvári Mihály. Ez volt neki a fia. Én Ilusnak vagyok a leánya. És még van két fiú. Egyiket Mihálynak, másikat Józsefnek hívják. De ezek már Horváth névre hallgatnak, mert az én anyám később hozzáment egy Horváth nevezetűhöz. Ebből is látszik, hogy az Orbánok mind kevesebben vannak a faluban.

(Piroska néni tud-e valamit a kibédi rokonságról?)

A kibédi ágról semmit sem tudok. Ezt nem említették nekem. Nem, nem, nem! Soha nem említették a kibédi ágat. Aztán hogy ők mikor fiatalok voltak, jártak-e Kibéden, vagy beszéltek-e a kibédiekkel, ezekre én nem emlékszem. Tudja, úgy van, hogy Szentmár-

tonban az Orbánok kétfelé mentek, két részre szakadtak.

Kolozsvári Tiborné Orbán Piroska 70 éves, Kóródszentmárton, 2009. október 7.

*

Dóczi Józsefné a nálánál két emberöltővel korábban élt Orbán Rózára emlékszik (nem azonos Bolyai élettársával), akinek a háza időközben gazdát cserélt. Fontos momentum: ez az Orbán Róza nem volt rokon Orbán Pistáékkal, akiről „azt beszélték, hogy Kibédről vagy valahonnan felülről származtak Kóródszentmártonba.”

Több konkrétumot tartalmaz Kolozsvári Tiborné szövege. Ő épp a Dócziné által emlegetett Orbán Rózának az unokája. A férjhezmenetel után a családneve Kolozsvári lett. Mostohatestvérei már a Horváth nevet viselték, mivel édesanyja „később hozzáment egy Horváth nevezetűhöz”. Piroska néni a család kibédi származásáról nem tud: „Ezt nem említették nekem. Nem, nem, nem!”

Figyelmet érdemel az a megjegyzése, hogy a faluban „az Orbánok mind kevesebben vannak”. Ez, nyilván, a lakosság létszámának következetes csökkenésével van összefüggésben. 1913-ban még 820-an lakták a falut (In: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Szerk. Lelkes

György. Bp., 1992. 223.). Ma már ez olvasható a faluról: „Házai a főút mentén sorakoznak. Bár községközpont, a kisebb települések közé tartozik. Alig 441-en lakják, 177 román, 222 magyar, 40 cigány és 2 más nemzetiségű (In: *Maros megye. Útikönyv.* Szerk.: Balás Árpád. Csíkszereda, 2009. 236.).

A két vallomás alapján úgy gondoljuk, hogy az adatközlők által emlegetett Orbán Róza az úgynevezett ős-Orbánok közé tartozott. Magunk a Pontosítás Bolyai János-ügyben című írásunkban utaltunk arra, hogy a helységben már a 15. század elején is éltek Orbán nevezetűek: nemcsak családnévként, hanem keresztnévként is előfordultak (In: *Színes Világ*, 2009. augusztus 22.).

Adatközlőnknek az a megjegyzése, hogy a kóródi Orbánok „két részre szakadtak”, talán az ős-Orbánokra és a jóval később odakerült kibédi Orbánokra értendő.

A két adatközlővel történt elbeszélgetésünk után nyomban rábukkantunk a helyi Orbánok kibédi ágára: az emlegetett Orbán István-család ugyanis épp a szomszédban lakik. A következő három szöveg már a keresett/kutatott nemzetség tagjaitól való. Íme:

Valamelyik Bolyai beléelegetett a családunkba

Nekünk Kibéden voltak rokonaink, meglátogattuk őket, ők is voltak nálunk, szervusz, szervusz, alászol-gája, mindenki végezte a maga dolgát.

(Hogy történtek ezek a látogatások?)

Hát leginkább ők látogattak minket, s ha az uram elment, mondjuk, valamiért oda Kibédre, akkor be-ment a rokonokhoz. Ennyit tudok.

(Hogy hívták a férjét?)

(Gondolkozik) Na, nézzen oda, mindjárt nem tudom a nevét! Orbán István volt. Tudja, kezdett tom-pulni az agyam a sok mindentől, ugyebár. Orbán István volt a férjem. S amíg élt, jártak itt nálunk a kibédi rokonok. Abban az időben. Már nem jut eszembe a ne-vük.

(Kik a maga gyermekei?)

Az egyik Orbán Árpád, az éppen most a malomban van, lóval, szekérrel, segítséget is hívott magának, mindjárt kellene jöjjön. Egy leányom Vásárhelyen van. Három gyermekünk volt, de az egyik korán meghalt, így testvérekül ketten maradtak...

(Hallott-e valamit Erzsi néni Bolyairól?)

Hát ez régi dolog volt, Vásárhelyen van ma is egy nagy iskola, Bolyai. Ezt a családunkban mindig számon

tartották. A Bolyait. Valamelyik Bolyai belélegezett a családunkba. A férjem ágán való rokonságba.

Orbán Istvánné Kolozsvári Erzsébet 86 éves, Kóródszentmárton, 2009. október 7.

10

Aki mindent tud a szülőházról

(Amíg a 86 éves Orbán Istvánnéval beszélgettünk, Árpád fia hazaérkezett a malomból. Ezt mondta:)

Édesanyámtól, Orbán Istvánné Kolozsvári Erzsébettől hallottam, hogy évekkel ezelőtt kibédi rokonok jártak nálunk. Én egyikkel sem találkoztam, nem ismerem őket.

Azt tudom, hogy az apám ágán való kóródi Orbánok hol születtek. A Küiküllő-híddal szemben lakott Orbán István. Annak aztán voltak a gyermekei, tán három leány. Igen, három leány volt, Bözsi, Sári s Póli. S akkor fiú is volt, tán az is három, István, Laci, Sanyi. A szülőházunk ott a híddal szemben ma is megvan. Ez volt az apám ágán való Orbánoknak az ősi fészke. A vályogház nagyon régi, valamikor szépnek, nagynak mutatott. Három szobája van, s hátrább valami műhely. A ház mostani gondozója, Orbán László, nem tartózkodik itthon, de most épp hazajött, mert szüretel, szedi a szőlőt. Ő mindent tud a szülőházról.

Orbán Árpád 65 éves, Kóródszentmárton, 2009. október 7.

A ház kétszázötven éves elmúlt

Édesapám azt mondta ezelőtt vagy negyvenöt évvel, hogy ez a ház kétszázötven éves elmúlt, közelebb áll a háromezázhoz. Itt most a Küküllő hídjával szemben vagyunk, kívül a főúton. Ezelőtt vagy huszonöt évvel jártak itt valami kutatók, azoknak is ugyanezt a házat megmutatták. Valami Bolyai-leszármazást kerestek. Említették, hogy múzeumot kellene berendezni, de nem jelentkeztek többet.

(Szeretném, ha elődeiről, az Orbánokról beszélne).

A nagyapámra, Orbán Istvánra emlékszem jól, ebben a házban lakott, kőfaragó volt. Van egy emlékmű is a faluban, amit ő csinált, a hősök szobra. A legnagyobb fia, Pista, az is kőfaragó volt. Neki volt vagy hat gyermeke, mind a hat tanult, lettek belőlük megkezdve tanároktól könyvelőig, szakemberek is, mészárosok. Módos család volt.

A dédapámról nem tudok sokat. Ő is Orbán volt, s az elődei is. Ejsze, a dédapám kovács lehetett, mert a háznak a hátsó része füstös volt, én meszeltem meg egy kicsit a falakat. Üllőket, kalapácsokat kaptam, a mai napig is megvannak.

(Miből épült a ház?)

Ez földház volt. Né, tetszik látni, itt le van omolva a vakolat: cserefa lábak vannak, keresztbe lécek voltak

téve, ezeket szalmás sárral beverték, s megtapasztották. Vályogház volt. Három szobából állott, ezeket sorjába rakták. A tornácból be lehetett menni a középső szobába, innen balra, a főút felé ajtó nyílt az első szobába, jobbra pedig a hátsó szobába. Nagyapám, amíg élt, ezt a hátsó szobát használta. A műhelyt később toldták a házhoz. A ház előtti tornác eredetileg fatornác volt, ez végigfutott az első szoba mellett is, egész a sarokig. Verandaszerűség lehetett. Kicsi gyermekkoromban levertek a régi tornácot, s kőből, téglából épült az új, de csak a középső szoba előtt. Kovács János mester alakította át. Aztán az ablakok is kicserélődtek.

(A kibédi családfáról tud-e valamit?)

A kibédi ágról keveset tudok, mivel 13 éves koromban elkerültem a faluból. Arra emlékszem, hogy a szüleim Kibédről, Atyháról beszéltek, mind a kettőt emlegették. Atyháról a követ hordták ide. Kibédről apám tudott volna többet mondani, de ő elhunyt 1991-ben. Főleg ő emlegette Kibédet, mondta, hogy mi itt, Kóródszentmártonban székelyek vagyunk. A közvetlen elődeim így követték egymást: István, László.

(Mekkora területen fekszik a telek?)

Az egész terület huszonhét ár, vagyis 2700 négyzetméter. Szép terület, hát hogyne, tessék kifelé nézni, hegynek fut a kert, ott messze látszanak a magas fák, még azokon túl vagy tíz méter ide tartozik. A hegy pereméig. A régi gyümölcsös tönkrement, de ezelőtt hu-

szonvalahány évvel újraültettem. Aztán voltak külső birtokok is. A telket, mint szülői házat, ma is fenntartom.

Orbán László 60 éves, Kóródszentmárton, 2009. október 7.

*

Első vallomástevőnk a 86 esztendőös Orbán István-né, akinek az udvarára be sem kellett lépnünk: a kiskapuban állt, onnan figyelte jövés-menésünket. Hangfelvételünk is ott készült.

Adatközlőnk a világ legtermészetesebb hangján beszélt a kibédi és a kóródszentmártoni Orbánok rokoni kapcsolatairól. Már az indítás roppant megkapó: „Nekünk Kibéden voltak rokonaink, meglátogattuk őket, ők is voltak nálunk, szervusz, szervusz, alászolgája, mindenki végezte a maga dolgát.” A megfogalmazás annyira kibédies, hogy gondolkodóba estem: csakugyan van-e eltérés a székelység és a székelységen kívüli magyarok nyelvhasználatában?

Szólt a kölcsönös látogatásokról, de csak a maga meg a férje „kiszállásait” emlegette, ezeket a gyermekei már nem „tartották be”. A kérdésünkre, hogy hallott-e valamit Bolyairól, frappáns választ adott. Rögtön a Bolyai „iskolát” emlegette, amelyet a családban számon tartottak. Tudta a következőt is: „Valamelyik Bolyai be-

lélegegyedett a családukbába”. Nem szólt külön Farkasról, külön Jánosról. Itt már összesomosódtak a 180 éves emlékek: Bolyai Jánosnak 1834-ben lett az élet-társa Kibédi Orbán Rozália.

Második adatszolgáltatónk a fia, Orbán Árpád. Ő már fontosnak látta hangsúlyozni, hogy tud a kibédi Orbánok kóródi látogatásairól, de sosem találkozott velük. Szövegének a legnagyobb hozadéka: tudja, melyik házban születtek az édesapja ágán való Orbánok, sőt, az egykori ház ma is áll a Küküllő-híddal szemben. Elmondta: a háznak a mostani gazdája Orbán László, épp otthon tartózkodik, szünetel: „Ő mindent tud a szülőházzal”. Engem tehát — eme sorok íróját — kivételes szerencse ért: módomban állt a házra vonatkozó építészettörténeti adatok föltérképezése is.

Megjelenésünkkor Orbán László szünetet tartott a szülőszedésben, s az ősi ház előtt, az udvaron beszél-tünk: egyáltalán nem zavarta mondandóinak hangszalagra vétele. Teljes értékű szövegét közöltem a *Bolyai János élettársának szülőháza* című, említett írásomban, de ebben csak a volt nemesi kúria építészettörténeti vonatkozásait vettem számba, szélesebb körű néprajzi tekintéssel is. Itt most a művelődéstörténeti vonatko-zásokat taglaljuk röviden.

Bebizonyosodott: Bolyai János élettársának, Kibédi Orbán Rozáliának a háza ma is áll még, amely „két-százötven éves elmúlt, közelebb áll a háromszázhoz.”

Egyszer föl is vetődött múzeummá való átalakításának a gondolata, de az érdeklődők „nem jelentkeztek többet”.

Adatközlőnk a dédapjáig boncolgatta visszafelé a szálat: az öreg — meglehet — a földműves munka mellett a kovácsmesterséget is űzte, a fia már kőfaragással foglalkozott, ennek a gyermekei (haton) mind tanultak. „Módos család volt”. Megemlítette, hogy a családban főleg a szülei emlegették Kibédet. Az édesapja azt hangsúlyozta, „...hogymi itt Kóródszentmártonban székelyek vagyunk”.

Perdöntő adatok birtokába jutottunk tehát. Bolyai János élettársa, Orbán Rozália nem véletlenül használta a Kibédi előnevet. És nem véletlenül fordul elő az okiratokban a Nemes, a Tekintetes minősítés. Itt most mellőzzük Bolyai János elég gyakran ismétlődő, élettársát érintő „kifakadásait”, szándékunkban van erről külön írni. Annyi már bizonyosnak látszik: tartásos aszszony volt, aki nem hagyta magát, aki fölnevelt végül is négy gyermeket. Igaz, (talán) nem mindenik újszülött Jánostól való — de hagyjuk ezt. A legfontosabb: Kibédi Orbán Rozália a Bolyai Jánosról szóló életrajzok elmaradhatatlan tartozéka. Életének amolyan állandó „kísérőjévé” vált, s az marad ezután is. Nélküle csonka lenne minden Bolyai Jánosról szóló családtörténeti „eszmefuttatás”.

Itt még annyit: a már említett *Bohyai János élettársának szülőháza* című közleményünkhöz a két fényképet Iszlai Kamill református lelkész bocsájtotta a szerkesztőség rendelkezésére. Magam itt is köszönetet mondok érte.

Az utolsó, a tizenkettedik vallomásszöveg bemutatója következik, íme:

12

Édesanyám még emlegette a dédnagyanyját

Leghamarabb arról szólok, hogy a *Népújságban*, a *Színes Világ* mellékletben cikk jelent meg *Bohyai János élettársának szülőháza* címmel. A második bekezdésben kétszer szerepel a kóródszentmártoni Orbán László neve. Mind a kétszer 60 évesen. Ez a rossz.

(Igen, köszönöm az észrevételt. A kötetben már a javított változat fog megjelenni.)

A cikkben szó esett arról, hogy Kóródszentmártonban az Orbánok ősi háza ma nem pontosan a Küküllőhíddal szemben van. Ez igaz. 1944-ben, amikor közeledtek az oroszok, a németek felrobbantották a régi fahidat. A légnyomás az Orbán-kúriát is megrongálta. Az első házon, vagyis az út felőli első szobán nagy nyílások keletkeztek, akkora lyukak, hogy a kutyák ki s be tudtak járni rajtuk. A rongálás elég sokáig megmaradt, egészen

a nagyapám haláláig. A házat idős Orbán László hozatta rendbe, akkor bontották le a régi fatornácot.

(Hogyan alakult a híd sorsa?)

A felrobbantott híd 1944 után háromszor is újjáépült. De minden építéskor feljebb s feljebb mentek. Gyermekkoromban, mikor fürödtünk, a régi fahíd cölöpei még megvoltak. A mostani betonhidat az 1970-es években csinálták, akkor is feljebb haladtak az építkezéssel. A híddal szemben most az a ház van, amelyik a román tanítóé volt.

(Fölvetődött az Orbán-kúria múzeumká való alakításának a gondolata.)

Igen, az 1950-es évek végén vagy a 60-as évek elején történt, már kollektív világ volt. Eljöttek Bukarestből, hogy múzeumot kell létesíteni. A rokonság attól félt, hogy végleg elveszik a házat, úgy, hogy nem egyeztek bele a múzeum-dologba. Megmondom az igazat: valószínűleg elkergették a vendégeket, így a múzeum ügye félbemaradt.

(Kis családfára lennék kíváncsi).

Kezdjük Orbán Istvánnal, aki meghalt az 1950-es évek végén, csendőrpáncsnak volt Kőródszentmártonban. Ennek az Istvánnak volt hat gyereke: ifj. István, László, Sándor, Sára, Erzsébet, Polixénia. Három fiú és három lány. Na, a három lány közül Erzsébet lett az én édesanyám, aki született Kőródszentmártonban 1919. november 10-én, még él Székelykeresztúron. Édes-

anyám még emlegette a dédnagynyját, az is Orbánleány volt, a keresztnevére nem emlékszem. Hosszú életű volt. Egy hintaszékben ült, szemüveg nélkül olvasott, egész nap pipált, hosszú szárú cseréppipája a földig ért. Nagy újságot olvasó volt, járatta az újságot. Úgy is halt meg, hogy az egyik kezében volt a pipa, a másikon az újság, s elaludt 97 éves korában.

Na, édesanyám dédnagynyjának már lehetett valami köze Kibédi Orbán Rozáliához, aki Bolyai Jánosnak lett az élettársa. Édesanyám azt is emlegette, hogy a dédnagynyja milyen sokat dicsekedett a régi dolgokkal. Gazdag család volt.

Nagy Elek Miklós 65 éves, Marosvásárhely, 2010. január 11.

*

A Marosvásárhelyen élő Nagy Elek Miklós figyelmesen olvasta el a *Szines Világ*ban megjelent kóródszentmártoni közleményünket, s látta, hogy a második bekezdésben ténylegesen kétszer szerepel Orbán László neve. A vallomás zárójelezett részében utaltam arra, hogy javítottam a hibát, s az anyag kötetbeli közlésekor „a javított változat fog megjelenni”.

Adatközlőnk kitér arra a megállapításunkra, hogy ma a Küküllő hídjával valamivel fennebb van, mint régebben. Megsejtésünk igazolódott: a híd volt az, amely 200-250

esztendő alatt — az újjáépítések során — el-elmozdult eredeti helyéről. Nagy Elek tényeket közöl: az 1944-ben felrobbantott híd a hetvenes évek végéig háromszor is újjáépült, s mindig „feljebb s feljebb mentek”. Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Második kiadás (Buk., 1972) című könyvében még ezt írta: „Az Orbáncsalád kis családi kúriája pontosan szemben állt a Küküllő hídjával”. Az állt szó múlt idejű ige, tehát érzékelteti, hogy Kibédi Orbán Rozália szülőháza valamikor lebontódott. Hát nem. Az idézett részt magam is hasznosítottam a *Bolyai János élettársának szülőháza* című írásomban, s hibát követtem el: az állt múlt idejű igét áll formában közöltem, tehát „jelenidejűsítettem”. Nagy Elek Miklós érvelései tökéletesen elfogadhatóak: ma a nemesi kúria a hídhöz viszonyítva házhelynyi területtel lennebb található.

Pontosítani tudtuk/tudjuk a Bolyai-kutatók látogatásának időpontját is, akik múzeumalapításra gondoltak: „az 1950-es évek végén vagy a 60-as évek elején” jártak a helyszínen. Magunk ezt az adalékot tovább pontosítjuk: minden bizonnyal 1960-ban jártak Kóródszentmártonban, hiszen abban az esztendőben Bolyai János halálának épp a 100. évfordulóját ünnepelte a világ tudományossága.

Nagy Elek Miklós a nagyapjáig visszamenőleg fölvezolta a családfát: az ő édesanyja is kóródszentmártoni

Orbán-leány volt, ezért ismeri behatóan a rokonsági szálakat.

Megható képet kaptunk adatközlőnk édesanyjának a dédnagyanyjáról, aki 97 évesen hunyt el. A család „módosságáról” szóló híradás tökéletesen egybevág a kibédi vallomástevők beszámolóival.

Nos, terjedelmesre sikeredett összeállításunkat ezzel a gondolattal zárjuk: a népi elbeszélések által nyújtott adalékok minden bizonnyal fokozatosan beépülnek a Bolyai-kutatásba. Ha ez megtörténik, akkor munkánk nem volt, nem lesz hiábavaló.

Szómagyarázat

ágyó: női rokonság, főleg megszólításokban

beleelegedett: belevegyült

cölöpök: (itt) hídlábak maradékai

Cs: (itt) Császári

ejsze: talán, esetleg

földház: vályogház

hivutt: hívott

Kir.: (itt) Királyi

kollektív: (itt) kollektív (közös) gazdaság

kóvartély: kvártély, ideiglenes szállás

kűjel: kívül

mentovába: ment tova, tekergőbe ment

nannyó: nagymama

Nms: (itt) Nemes

osztályi: osztályos

összebűzölt: kapcsolatot teremtett

pánkó: fánk

Tks: (itt) Tekintetes

Ráduly János

KÉT HAIKU

A két Bolyai

Ketten egymásnak
Világegyetemei
Voltunk. Átjártunk.

Bolyai János

Én kitöprengtem:
Mégis, mit hozzak néktek?
„Új, más világot.”

A közölt írások bibliográfiai adatai

Összeállításunkban a cikkek a tartalomjegyzék sorrendjét követik. A cím után a megjelenés pontos helyét és idejét, valamint az oldalszámot tüntettük föl.

Bolyai János és Kibédi Orbán Rozália. Színes Világ. Népuság-melléklet. V. évf., 30. szám. 2009. augusztus 8. 1. és 4. old.

Pontosítás Bolyai János-ügyben. Színes Világ. Népuság-melléklet. V. évf., 31. szám. 2009. augusztus 22. 4. old.

Bolyai János élettársának szülőháza. I. Színes Világ. Népuság-melléklet. V. évf., 45. szám, 2009. november 28. 2. old. (Iszlai Kamill fotóival.)

Bolyai vonatkozások népi elbeszélésekben. Erdélyi Toll. Irodalmi és művelődési folyóirat. II. évf., 2010. 3. szám. 159-173. old.

Bolyai János. In: Haikuk. Erdélyi Toll. Irodalmi és művelődési folyóirat. II. évf., 2010. 3. szám. 146. old.

TARTALOM

BOLYAI JÁNOS
ÉS KIBÉDI ORBÁN ROZÁLIA **5**

PONTOSÍTÁS
BOLYAI JÁNOS-ÜGYBEN **10**

BOLYAI JÁNOS
ÉLETTÁRSÁNAK SZÜLŐHÁZA **14**

BOLYAI-VONATKOZÁSOK
NÉPI ELBESZÉLÉSEKBEN **20**
Szómagyarázat **53**

Ráduly János: KÉT HAIKU **54**
A két Bolyai **54**
Bolyai János **54**

A közölt írások bibliográfiai adatai **55**

ERDÉLYI GONDOLAT KÖNYVKIADÓ

A könyv szerkesztője: BEKE SÁNDOR

Nyomdai előkészítés:

Erdélyi Gondolat Könyvkiadó

A szerkesztőség postacíme:

535600 Székelyudvarhely, Tamási Áron u. 87

Telefon/fax: 00-40-266-212703

E-mail: egk@freemail.hu; egondolat@yahoo.com

ISBN 978-606-534-048-0

www.erdelyigondolat.ro

Készült az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó Nyomdájában,

Székelyudvarhelyen

Felelős kiadó Beke Sándor igazgató

Képmelléklet

Zsigmond Attila:
BOLYAI

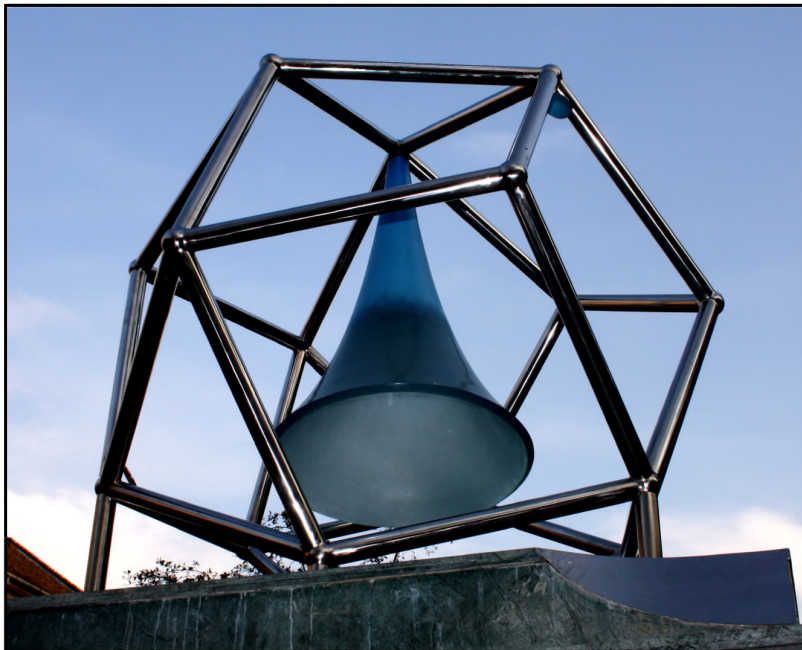
**Bolyai János mellszobra
a marosvásárhelyi Bolyai Farkas
Elméleti Líceum udvarán
(Máté Péter fotója)**

**Bolyai János mellszobra Kolozsváron,
a BBTE Farkas utcai épületének a belső udvarán
(Fotó: Bányai Éva Eszter, a BBTE hallgatója)**

**A kolozsvári szülőház falán
1952. december 15-én
elhelyezett újabb Bolyai-emléktábla.
(Fotó: Bányai Éva Eszter, a BBTE hallgatója)**

**A marosvásárhelyi Bolyai-téren
2002. december 15-én felavatott emlékmű,
a PSZEUDOSZFÉRA.
Tervezője: Horváth Sándor matematikus.
(Máté Péter fotója)**